

GAZETE SPOR YAZILARINDA GÖNDERİMSEL BAĞDAŞIKLIĞIN YARATILMASI: ERİŞEBİLİRLİK KURAMI ÇERÇEVESİNDE BİR UYGULAMA

Öğr.Gör.Dr. G. Songül ERCAN
Dokuz Eylül Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Dilbilim Bölümü
songul.ercan@deu.edu.tr

Öğr.Gör.Dr. Özge CAN BAKIRLI
Dokuz Eylül Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Dilbilim Bölümü
ozge.can@deu.edu.tr

ÖZET

Erişebilirlik Kuramı insan dilinin, özellikle de gönderimsel dizgenin, insan belleğiyle nasıl etkileşimde bulunduğunu betimlemeyi amaçlayan bir kuramdır. Ariel (1990, 2001) tarafından geliştirilen bu kuram, farklı zihinsel erişebilirlik durumlarını kodlayan gönderimsel anlatımların işlemsel çözümlemesini ortaya koymaktadır. Bu noktada Ariel, kendi aralarında düşükten yükseğe doğru ilerleyen erişebilirlik belirticilerinden oluşan bir erişebilirlik belirticisi ölçeği önermekte ve söz konusu belirticilerin yardımıyla dilsel gönderimlerin bilişsel yönünü açıklamaktadır. Bu çalışmada da, Ariel'in erişebilirlik hiyerarşisinin gazete spor makalelerinde 'yandaşlık' belirlemesinin yapılmasında bir ölçüt olarak alınıp alınamayacağı sorgulanmakta; metin üreticisinin 'bizleştirme' ve 'ötekileştirme' tutumunun farklı dilsel biçimlerle nasıl kurgulandığı araştırılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Erişebilirlik Kuramı, Metin Tasarımı, Gönderimsel Bağdaşıklık, Erişebilirlik Belirticileri.*

CONSTRUCTION OF REFERENTIAL COHERENCE IN NEWSPAPER SPORTS ARTICLES: A STUDY WITHIN THE FRAMEWORK OF ACCESSIBILITY THEORY

ABSTRACT

Accessibility Theory aims to describe how language, particularly referential system, interacts with human mind. The theory, developed by Ariel (1990, 2001), puts forward the cognitive analysis of referential elements encoding different mental accessibility degrees. Ariel suggests an accessibility marking scale which proceeds from low to high accessibility markers and attempts to explain the cognitive aspects of linguistic references. The purpose of our study is to find out whether the accessibility marking scale by Ariel can be used as a criterion to determine the partisanship in newspaper sports articles and to reveal how 'us' and 'them' attitude is constructed through the use of different linguistic resources.

Keywords: *Accessibility Theory, Text Representation, Referential Coherence, Accessibility Markers.*

1. GİRİŞ

Yazılı ya da sözlü, görsel ya da işitsel herhangi bir söylemde, dinleyici ya da okurun metni daha kolay izleyebilmesi için gönderim ögesi seçiminde konuşucular ya da yazarlar tarafından birtakım kararlar verilmektedir. Verilen bu kararlar dinleyicinin ya da okurun zihninde varolan gönderenin zihinsel temsillerini önvarsayan belirli gönderimsel ifadelerle karşı tarafa aktarılmaktadır. Bu noktada, varlıkların zihindeki süreklilik derecesi önem kazanmaktadır. Bunun nedeni, göndergelerin sürekliliğinin hem metin bağdaşıklığını hem de konuşucu ile dinleyici arasındaki etkileşimin derecesini etkilemesidir (Prince, 1978: 883).

Bu sürecin iletişimde nasıl işlediği dilbilim ve psikodilbilimde birçok araştırmanın konusu olmuştur. Konuşucunun/yazarın zihinsel tasarımını dinleyiciye/okuyucuya aktarması ve onların zihninde bunun doğru bir biçimde alınılması metnin tasarımı; metin tümcelerinin birbiriyle bağlantılı bir bütün olarak yorumlanması ise metnin (gönderimsel ve ilişkisel) bağdaşıklık özellikleriyle ilişkilidir. Bu çalışmada, Türkçe günlük gazetelerin spor köşe yazılarında metni oluşturan bağdaşıklık ilkelerinden gönderimsel bağdaşıklık öğelerinin Ariel 2001’de genel bir çerçevesi sunulan erişilebilirlik kuramında ortaya konan erişilebilirlik hiyerarşisi ölçeğindeki yerleri araştırılmaktadır. Böylece, spor yazarlarının takımlara yönelik tutumlarını yazılarında yansıtıp yansıtmadıklarının ortaya konması hedeflenmektedir.

2. METİN TASARIMI VE GÖNDERİMSEL BAĞDAŞIKLIK

Metin tasarımı, metnin üretimi ve alınılmasında önemli rol oynayan zihinsel bir yapı, bilişsel bir varlıktır; metnin üretiminde, söylem birimlerini üretme ve bağlamda sözcükleri bellekten geri çağırma temel niteliktedir. Metni alımlamada ise, söylemdeki dilsel bilgi düzeneğini çözmenin bir sonucudur. Dil ve iletişim üzerine 1960’larda başlayan ve çeşitli yaklaşımların geliştirildiği çalışmalar¹, günümüze dil aracılığıyla iletişimin “şema kuramı”na² dayalı görüş çerçevesinde odaklanmaktadır. Bu görüşe göre, yazarın zihninde niyetinin tasarımı bulunmaktadır. Yazar, bu zihinsel tasarımını dilsel biçime dönüştürerek metnini oluşturur. Okuyucu bu metni ancak bağdaşık bir tasarımı yaptığında anlamlandırabilir. Yazar metnini oluştururken bir takım seçimler yapar. Yaptığı her seçim niyetinin somutlaştırılmasını sağlar ve okuyucuya verilen bir komutu içerir (Sanders ve Spooren, 2001:2). Diğer bir deyişle, bir metin birbirinden bağımsız tümcelerle değil, birbiriyle yakından ilişkili tümceler bir araya getirilmesiyle oluşturulmaktadır. Metnin bağdaşık bir metin olma özelliği, gönderimsel öğelerle sağlanmakta, ancak bu yolla gönderimsel bağdaşıklık öğelerinin/ilkelerinin metin tasarımındaki etkisinden söz edilebilmektedir; çünkü metinleri oluşturan özellik bağlantılıdır ve bu bağlantılılık *bağdaşıklık* olarak adlandırılmaktadır. Bağdaşık bir metin, biçimsel belirtecilerin, yani bağdaşıklık ilişkilerini sağlayan öğelerin metinde az sayıda olsalar bile, tümcelerinin ya da metin parçalarının anlamlı bir biçimde bir konu ya da ana izlek çerçevesinde birbirine bağlandığı, bütünlüğü olan bir metindir. Bu nedenle, bağdaşıklık önermeler arasındaki

¹ Bu yaklaşımların özeti için bkz. Sanders ve Spooren,(2001:1).

² Rumelhart, D.E. (1980). “Schemata: The building blocks of cognition”. (içinde) *Theoretical issues in reading comprehension*, (Der. R.J. Spiro, B.C. Bruce, & W.F. Brewer), Hillsdale, NJ: Erlbaum, ss. 33-58.

açık, dilsel olarak işaret edilen, nesnel bir ilişki olmasına karşın, bağdaşıklık söz konusu metnin içsel bir özelliği değil, zihinsel bir olgudur; okuyucunun metni değerlendirmesini kolaylaştıran fakat yargıların okuyucudan okuyucuya değiştiği bir metin özelliğidir (Fairclough, 1992'den aktaran Yağcıoğlu, 2002:100; Sanders ve Spooren, 2001:7; Hoey, 1992:11-12). Genel olarak bir metnin bağdaşıklığı şu iki biçimde sağlanmaktadır (Hoey, 1992):

(i) **Gönderimsel Bağdaşıklık:** Dilsel birimlerin aynı nesneye sürekli gönderimde bulunularak birbirlerine bağlanması;

(ii) **İlişkisel Bağdaşıklık:** Metin parçalarının aralarında neden-sonuç gibi ilişkiler kurularak birbirlerine bağlanması.

Metindeki hem gönderimsel hem de ilişkisel bağdaşıklık olguları anlam tasarımlarını etkileyen dilsel yüzey düzenekleridir. Bu dilsel düzenekler, gönderimsel bağdaşıklık için adillar, gösterici sözcükler gibi artgönderim araçları, ilişkisel bağdaşıklık içinse bağlaçlar ve sözcüksel ilişki belirtecilerdir (Sanders ve Spooren, 2001:8). Bu çalışmada gönderimsel bağdaşıklık öğeleri Ariel (1990) tarafından belirlenen ve 2001'de yine kendisi tarafından kapsamlı bir özet olarak sunulan "erişilebilirlik hiyerarşisi"yle ilişkilendirilmektedir; ancak bu hiyerarşinin ayrıntılarını daha net ortaya koyabilmek adına, öncelikle söz konusu kuramla ilişkili farklı çalışmalarını inceleyelim.

Metin bağdaşıklığı ile konu öğeleri arasındaki ilişkiye gönderim biçimleri çerçevesinde bakıldığında, Givón'un (1983) sesbilgisel büyüklük ölçütü ve eşgöndergeler arasındaki metinsel uzaklık tarafından belirlenen kullanım hiyerarşisinden söz edilebilir. Bu hiyerarşiye göre konu olabilecek bir öğeye ne kadar sıklıkla ve ne kadar kısa aralıklarla gönderimde bulunuluyorsa, o göndermeye gönderim o derece sesbilgisel açıdan küçük bir gönderim öğesi ile gerçekleşmektedir. Givón (1983) konu öğeleri için kolaydan zora doğru giden bir erişim hiyerarşisi sunmaktadır: Sırasıyla, "*Ø* eve gitti + *Ø* (boş gönderim), *Ø* eve gitti + *m* (uyum), adam ona kitabı verdi (vurgusuz adıl), adam kitabı bana değil, *ONA* verdi (vurgulu adıl), *Ayşe* eve gitti (sözcüksel AÖ), *karda oynayan çocuklar eve girmek istemediler (Nitelemeli AÖ)*" örneklerinde kolaydan zora doğru giden bir yapılanmanın olduğu açıktır; çünkü yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, konuşucu ya da yazar, konu öğesine daha önceden gönderimde bulunmuşsa, bu öğe dinleyiciye da okur için daha erişilebilir olmakta ve sesbilgisel olarak küçük bir gönderim öğesi kullanılmaktadır (Givón 1983'ten aktaran, Ruhi, 2002:80).

Kronrod ve Engel'e (2001) göre de, belirli bir gönderimsel ifade kullanan konuşucu ya da yazar, gönderimde bulunulan varlığın zihinsel temsilinin dinleyicinin zihninde var olduğunu ya da kolayca yapılandırılabilmesini savunmaktadır. Düşüncelerin çeşitliliği konuşucunun gönderimsel ifadeleri seçiminde konuşucuya yol göstermektedir. Bu noktada pek çok dil-dışı etmenlerin bulunduğundan söz edilebilmektedir (Kronrod ve Engel, 2001:684):

(i) **Bilişsel Etmenler:** Varlığın dinleyici için erişilebilir olduğunun öngörülmesidir. Örneğin, *Jane Smith, the famous pianist* (Jane Smith, ünlü piyanist) ve *Jane* ifadeleri aynı kişiye gönderimde bulunabilir; ancak birincisi, alıcı (dinleyici/okur) için söz konusu kişinin bilindik olmadığı öngörüldüğünde ya da bu kişinin zihinsel temsilinin

dinleyicinin zihninde düşük derecede erişilebilirliğe sahip olduğunda kullanılmaktadır. Sonraki ifade *Jane* ise, kişinin alıcı tarafından bilindik olduğu, dolayısıyla da bu kişinin zihinsel temsilinin dinleyici için oldukça erişilebilir olduğu durumlarda kullanılmaktadır.

(ii) **Edimbilimsel Etmeler:** Alıcının yönlendirildiği varlığın, özgül bağlamların ve artalan bilgisinin, göndermelerin seçimini, konuşucunun iletmek istediği özel etkiyi vs. etkilemesiyle ilişkilidir. Örneğin ‘Susan_i gave money to Ann_j because she_i is generous/she_j needs it.’ (Susan Ann’e para verdi çünkü cömerttir/ihtiyacı var.) tümcesinde ‘she_i’ adlı Susan’a; ‘she_j’ adlı ise, ‘Ann’e gönderimde bulunmaktadır ve bu bir önceki tümcede verilen özgül bağlam ve artalan bilgisi ile desteklenmektedir.

Bu çalışmada odaklanılan, gönderimsel seçimlerin olası çıkarımlarını ortaya koyabilen edimbilimsel etmenler ve yukarıda sözünü ettiğimiz Givón’un (1983) model ile pek çok açıdan benzerlik gösteren ancak daha ayrıntılı sonuçlar verdiği düşünülen Ariel’in (1990, 2001) ‘Erişilebilirlik Kuramı’dır. Şimdi çalışmamızın temelini oluşturan bu kuramı tanıtalım.

3. KURAMSAL ARTALAN: ERİŞİLEBİLİRLİK KURAMI

Erişilebilirlik Kuramı, dildeki gönderim dizgesinin bellek düğümlerini eşit olarak tetiklememesi, insan belleğinin gerçeklere tepki göstermesi ile ilişkilidir. Bellek düğümlerinin bir bölümü yüksek derecede, bir bölümü ise düşük derecede tetiklenebilir; ya da hiç tetiklenmeyebilir. Erişilebilirlik Kuramı, farklı derecede zihinsel erişilebilirlik belirticileri olarak gönderim ifadelerine ilişkin süreçsel bir çözümleme önerisinde bulunmaktadır. Bu varsayımın temel görüşü, gönderim ifadelerinin okuyucuya/dinleyiciye (daha önce) verilmiş bir bilginin söylemin o anki aşamasında nasıl erişilebilir olduğunu sezdirerek belleğinden geri çağırması için yönlendirmesi olarak tanımlanabilir (Ariel, 2001:27).

Ariel’e (1990) göre, varlıkların zihinsel erişilebilirlik dereceleriyle, bunlara gönderimde bulunmak için seçilen gönderimsel ifade türleri arasında açık bir ilişki bulunmaktadır ve bu ilişki rastlantısal değildir. Bu noktada üç ilkedden /ölçütten söz edilebilmektedir.

i) **Bilgisellik Ölçütü:** Varlık hakkında ifade edilen sözlüksel bilginin miktarıdır. İfadenin bilgiselliği arttıkça, konuşucunun dinleyicisinin zihninde olmasını sağladığı varlığın erişilebilirlik derecesi düşük olmaktadır. Örneğin ‘The lady with the dog.’ (Köpekli kadın) öbeği, ‘the lady’ AÖ’den daha bilgiseldir ve ancak gönderimde bulunan varlık daha düşük erişilebilirlik derecesine sahip bir zihinsel temsil tarafından temsil edildiğinde kullanılmalıdır.

ii) **Değişmezlik Ölçütü:** Dinleyicinin olası olduğunu düşündüğü alternatif potansiyel varlıkların sayısını azaltan ifadelerdir. Örneğin ‘small creatures’ (küçük yaratıklar), ‘ants’ten (karıncalar) daha geniş bir grubu tanımlanmakta, bu nedenle de ‘karıncalar’ daha değişmez olmaktadır.

iii) **Sesbilgisel Büyüklük Ölçütü:** Sesbilgisel olarak daha büyük biçimler daha düşük erişilebilirlik derecesine sahiptirler. Sesbilgisel büyüklük, ifadenin uzunluğu ve vurgu ile ölçülmektedir. Burada uzunluğun karşılaştırması, sadece bilgisellikte bir değişikliğin olmadığı durumlarda geçerli olmaktadır: ‘The United States of America – US’

(Amerika Birleşik Devletleri – ABD) örneğinde de görüldüğü gibi, US daha kısadır ve daha yüksek derecede erişilebilirlik derecesini kodlamaktadır (Kronrod ve Engel, 2001:685).

Ariel'in 'Erişilebilirlik Kuramı', sesbilimsel olarak daha az birime sahip olan erişilebilirlik belirticilerinin yüksek erişilebilirliği olan zihinsel temsilleri geri çağırıldığını öngörmekte ve gönderimsel anlatımlardan her biri değişik düzeylerde zihinsel erişilebilirlik kodlamaktadır (Ariel 2001: 27, 31). Bu kurama göre erişilebilirlik belirticileri; *yüksek dereceli*, *orta dereceli* ve *düşük dereceli* olarak ayrılmaktadır. Ariel, erişilebilirlik belirticileri olarak adlandırdığı dilsel biçimleri düşük erişilebilirlikten yüksek erişilebilirliğe doğru bir hiyerarşi biçiminde şu ölçekle göstermektedir (1990:73):

(DÜŞÜK ERİŞİLEBİLİRLİK) Tam Adöbeği (AÖ) + niteleyici > Tam AÖ > uzun belirli betimleme>kısa belirli betimleme>soyad>ad>ıraksı gösterme adılı + niteleyici>yakınsı gösterme adılı+niteleyici> ıraksı gösterme adılı + AÖ>yakınsı gösterme adılı + AÖ > ıraksı gösterme adılı (-AÖ) >yakınsı gösterme adılı (-AÖ) > vurgulu adıl + el/kol/baş hareketi > vurgulu adıl > vurgusuz adıl>klitikleşmiş adıl> eylem kişi çekimleri>boş ulam (YÜKSEK ERİŞİLEBİLİRLİK)

Yukarıda verilen Ariel'in 'Erişilebilirlik Belirticileri Ölçeği'ne göre, boş ulamlar erişilebilirliği en yüksek, Tam AÖ'leri (TAÖ) ise erişilebilirliği en düşük erişilebilirlik belirticileridir. Ariel'in sözünü ettiği yüksek erişilebilirlik belirticileri tümce içinde ve tümceler arasında bağdaşıklığı sağlama açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Düşük erişilebilirlik belirticilerinin işlevi ise, konuşucuya söz konusu söylem konusundan sapması yönünde yönergeler vermek ve dinleyicinin söylemi bölütlemesine yardımcı olmaktır. Bu türden bir erişilebilirlik Tam AÖ ile oluşturulmaktadır; çünkü yüksek erişilebilirlik göstericileri o anki konusal gönderenin sürekli olarak tetiklenmesinde yoksama (default) seçimini göstermekte, tam AÖ'leri gibi düşük erişilebilirlik artgönderim araçları ise o anki konusal gönderenin bitişini ve yeni bir konunun başlangıcını tetiklemektedir. Bunların arasında kalan belirticiler ise, orta dereceli erişilebilirlik belirticisi olarak işlev görmektedirler. Böylelikle, dilsel kodlamadaki düzenlilikler zihinsel sürecin işlenmesinde okuyucuya rehberlik etmekte, boş ulam (boş artgönderim) ve belirtisiz adılar bir arada bulduklarında, okuyucunun ya da dinleyicinin zihnindeki anlamsal tasarımlara daha kolay erişmesini sağlamaktadır. Anlam tasarımında öncül ve gönderge birbirlerinden çok uzak olduğunda ve gönderim bir adıl ile yapıldığında ise, okuyucular metni doğru anlamada güçlüklerle karşılaşmaktadırlar (Ariel, 2001:29).

Tüm bu belirlemeler ışığında Ariel (2001), yüksek erişilebilirliğin konuşucunun bakış açısını belirlemede bir ölçüt olarak kullanılabilmesi sonucuna ulaşmakta, bu sayede metin üreticisinin 'içselleştirme' ve 'ötekileştirme' tutumunun dilsel biçimlerle somutlaştırılabileceğini savunmaktadır. Şimdi bu görüşten yola çıkarak, çalışmamızın amacını ve bu amacı gerçekleştirmek için oluşturduğumuz veri tabanını tanıyalım.

4. AMAÇ, VERİ TABANI VE YÖNTEM

Erişilebilirlik kuramı insan dilinin, özellikle de gönderimsel dizgenin insan belleğiyle ve göndermelerin algılanışıyla nasıl etkileşimde olduğunu betimlemeyi, bu sayede metin üreticisinin söylem varlıklarına ilişkin bakış açılarını saptamayı hedeflemektedir. Bu çalışmada amaç, Ariel (2001)'in belirlediği erişilebilirlik ölçütlerini temel alarak yüksek erişim belirtecileriyle konulaştırılan söylem varlıklarının metin üreticisi tarafından nasıl kodlandıklarını araştırmak, bu yolla, dilsel gönderimlerin 'erişilebilirlik kuramı'nın temel dayanağını oluşturan bilişsel yönünü açıklamaktır.

Bu çalışmanın veri tabanı, gönderimsel öge seçimlerinin denetlenebilmesi, farklı kişisel biçemlerin ayrı bir değişken olarak ortaya çıkmaması amacıyla aynı yazar (Sabah gazetesi spor yazarlarından Ömer Üründül) tarafından yazılmış iki spor yazısından oluşmaktadır. Bu yazıların ilkinde 05.06.2005 tarihinde Yunanistan ve Türkiye milli takımları arasında oynanan "Dünya Kupası Grup Eleme Maçı", ikincisinde ise, Türkiye'de 2004-2005 yılı futbol liginde 23.05.2005 tarihinde oynanmış Fenerbahçe-Galatasaray derbi maçı değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada, daha önce de belirtildiği gibi, biri milli, diğeri Türkiye Futbol Ligi Derbi Maçı olmak üzere iki spor metni incelenmektedir. Aynı yazardan alınan bu metinlerden milli maçla ilgili olanında yazarın daha öznel bir tutum içinde Türk milli takımından söz ederken daha fazla yüksek erişilebilirlik belirtecileri kullanmış olduğu, derbi maçında ise bu farkın çok da açık bir biçimde gözlenemeyebileceği varsayımıyla hareket edilmiştir. İncelenen metinlerde saptanan gönderimsel bağdaşıklık öğeleri "Erişilebilirlik Ölçeği"nde düşük ya da yüksek olmalarına göre belirlenmiş, daha sonra aynı varlığa gönderimde bulunan öğelerinin hiyerarşideki diğer ulamlara göre kullanım sıklığı değerlendirilmiştir.

Ölçekte yer alan ulamlardan *vurgulu adil* ve *vurgusuz adil ayrımı* söz konusu adılın tümcede kullanımının gerekli olup olmadığına göre yapılmıştır. Örneğin:

- 1- a- Yunanistan'ın çok çabuk top kaybeden bir takım olması **bizi** muhtemel kontra-atak tehlikelerinden korudu (Metin 1).
b- Yunanistan'ın çok çabuk top kaybeden bir takım olması muhtemel kontra-atak tehlikelerinden korudu.
- 2- a- Hücumda ise rakip defans bloğunun çizgi halinde öne çıkmasının **kendileri** için getirdiği avantajı değerlendirecek girişimleri yapamadılar.
b- Hücumda ise rakip defans bloğunun çizgi halinde öne çıkmasının getirdiği avantajı değerlendirecek girişimleri yapamadılar.

Metin I'den alınan 1a örneğinde, *bizi* adılı vurgusuz kabul edilmiştir. Bunun nedeni, aynı tümcenin bu adıl kullanılmaksızın 1b'de görüldüğü gibi tekrar yazıldığında okuyucunun bu ifadeyi anlamlandırmada yaşayacağı güçlülüdür. Oysa Metin II'den alınan 2a örnek tümcesinde "kendileri için" adılı tümcede silinebilir bir öğedir. Aynı tümce 2b'deki biçimiyle tekrar yazıldığında okuyucunun anlamlandırmada çok da güçlük çekeceği söylenemez.

Ölçekte yer alan diğer ulamlardan 'uzun belirli betimleme' ve 'kısa belirli betimleme' arasındaki ayırım, adı betimleyen içerik sözcüklerinin sayısı ile ilişkilidir.

Kronrod ve Engel (2001: 686) örnek alınarak, ad bir ya da iki sözcükle betimlenmişse “kısa belirli betimleme”, üç ve daha fazla sözcükle betimlenmişse, “uzun belirli betimleme” olarak değerlendirilmiştir.

5. BULGULAR

Ariel’in “gönderimsel bağdaşıklıkla sağlanmasında yüksek erişilebilirlik belirleyicilerinin söylemin bakış açısını yansıttığı” savununun Türkçe spor yazılarında geçerliliğini araştırdığımız bu çalışmada, incelediğimiz metinler ve bu metinlerde saptanan gönderimsel öğeler aşağıda verilmektedir. Metinlerin incelenmesinde kullanılan kısaltmalar ve açıklamaları şu biçimdedir:

TAÖ+N: Tam AÖ + niteleyici
TAÖ: Tam AÖ
UBB: Uzun belirli betimleme
KBB: Kısa belirli betimleme
S: Soyad
A: Ad
VA: Vurgulu adıl
VzA: Vurgusuz adıl
EKÇ: eylem kişi çekimleri
Φ: boş ulam

İncelenen metinlerde, erişilebilirlik ölçeğinde yer alan bazı ulamlara rastlanmamıştır. Bunlar, “vurgulu adıl + el/kol/baş hareketi, ıraksı gösterme adılı + niteleyici, yakınsı gösterme adılı+niteleyici, ıraksı gösterme adılı + AÖ, yakınsı gösterme adılı + AÖ, ıraksı gösterme adılı (-AÖ), yakınsı gösterme adılı (-AÖ), klitikleşmiş adıl” ulamlarıdır. Bu nedenle, bu ulamların kısaltılmış biçimleri yukarıda verilen listede yer almamaktadır.

Metin I:

Mucizeye kaldı (Ömer Üründül- 05.06.2005 Sabah Gazetesi)

³Yunanistan'ın sağlam takım savunmasını (UBB) ve *bizim kollektif futbol yetersizliğimizi* (VzA) göz önüne aldığımızda, bu kritik karşılaşmanın çok zor geçeceği önceden bilinen bir gerçektir. Oyuna hırslı, tempolu ve atak başladık (*φ*). Ama 10. dakikadan itibaren Yunanistan'ın alışılmış rakibi bozan ve geride hata yapmayan stratejisi (UBB) sahaya yansıdı. Devre sonuna kadar, değil organize atak yapmak bir yana orta sahada dahi top kullanacak imkan bulamadık (*φ*). *Fatih* (A) ikili sıkıştırma arasında etkisiz hale gelirken, *formsuz Gökdeniz* (KBB) ve maç eksikliğinden dolayı *fiziki düşüş içindeki Emre'den beklenen kişisel parlamalar* (UBB) hiç gelmedi. *Yıldırım'ın kaliteli çabaları* (KBB) da yalnızlık yaşadığından etkili olmadı. Yunanistan'ın çok çabuk top kaybeden bir takım olması (UBB) *bizi* (VzA) muhtemel kontra-atak tehlikelerinden korudu. *Az adamlı ve seyrek atak geliştirdiklerinden* (*φ*) *defans bloğumuz* (KBB) rahatsızlık çekmedi.

İkinci yarıya *Tuncay-Koray değişikliği* (KBB) ile çıktık (*φ*). Hırslı, tempolu bir baskı kurduk (*φ*). Bu arada da önemli bir tehlike yaşadık (*φ*). Ardından *baskımız* (VzA) yoğunlaştı. Bilhassa 2.yarıdaki futboluyla maçın *en iyisi Hamit*'in (KBB) bulunduğu sağ kanattan etkili ataklar geliştirdik (*φ*). Zaman zaman da soldan *Ümit'in bindirmeleri* (KBB) sahnelendi.

³ Metinde koyu ve italik yazılar Türkiye, koyu olanlar ise Yunanistan ile ilgili belirticileri göstermektedir.

Ama bütün bu ortalarda **rakibimizin alışılmış ceza alanı içindeki müthiş adam ve saha paylaşma özelliği** (UBB) sahneye çıktı ve **bize** (VzA) **set çekti** (φ). Bir türlü net pozisyon bulamadık (φ). Akılda kalan iki pozisyon, **kalecinin kucağına giden Fatih'in kafası** (UBB) ve de **Tuncay'ın falsolu şutunun** (KBB) direği yalamasıydı. Bütün çabalar üretkenlik ve gol için ne yazık ki yeterli olmadı. Hücumda pivot forvet aradık (φ). Özellikle kapalı savunmalara karşı **kadromuzda** (VzA) bir pivot forvet bulunmayışı her zaman handikap teşkil eder. Bu dün gece de bir kez daha ortaya çıktı. **Savunmanın en iyisini yapan bir takım karşısında hava toplarına çıkacak φ, vücudunu kullanarak rakip defansın dengesini bozacak bir forvetimiz** (UBB) yoktu. Ve artık **işimiz** (VzA) grupta mucizeye kaldı. **Kollektif futbolu oynamayan ama müthiş organize takım savunmasıyla ve mükemmel kalecisiyle Avrupa şampiyonu olan Yunanistan** (TAÖ+N), aynı özelliğiyle **bizden** (VA) de istediği puanı aldı.

Yukarıda verilen, erişilebilirlik hiyerarşisinde yazarın/konuşucunun tutumunu belirleyen en Türkiye-Yunanistan Dünya Kupası Grup Eleme Maçı'nın değerlendirildiği Metin 1'de kullanılan erişilebilirlik belirtecileri incelendiğinde, sıklıkları açısından farklılıklar gözlenmektedir: Türk Milli Futbol Takımı'na ilişkin 28, Yunanistan milli takımına ilişkin ise 6 erişilebilirlik belirtecisini kullanıldığı belirlenmiştir. Bu durum bize metnin söylemsel düzenlenişine yönelik olarak bir fikir vermektedir. Bu da, metnin genel olarak Türk milli takımı üzerine kurulduğunu göstermektedir. Ancak, söylemin bakış açısını, başka bir ifadeyle yazarın kişisel tutumunu, saptayabilmek, yazarın takımlara yönelik yüksek erişilebilirlik belirtecilerinin dağılımını belirlemekle olasıdır. Söz konusu belirtecilerin dağılımı Çizelge 1'de verilmektedir. Bu dağılımı yorumlamadan önce, yine Ömer Üründül tarafından kaleme alınan Fenerbahçe-Galatasaray 2004-2005 sezonu Derbi Maçı'nı erişilebilirlik belirtecileri açısından inceleyelim.

Metin II

İtalyan modeli (Ömer Üründül- 23.5.2005 Sabah Gazetesi)

Dün geceki çok kritik derbide futbol seviyesi beklendiği gibi vasatı aşmadı. Ama üst düzeyde bir tempo ve mücadele vardı. ⁴**F.Bahçe** (TAÖ) takım olarak sürekli savunmada kaldığı maçı, ele geçirdiği bir pozisyonu değerlendirip kazandı ve mutlu sona **ulaştı** (φ). İlk yarıda sahaya daha iyi yayılan ve topa sahip olan taraf **G.Saray** (TAÖ) idi. Çünkü **kollektif yapıları** (KBB) çok daha üstündü. **F.Bahçe** (TAÖ) hem **kendi** (VA) saha içi arızalarını bilerek hem de beraberliğin şampiyonluk için yettiğini **düşünerek** (φ) savunma güvencesini **ön plana çıkardı** (φ). Rakip ataklarda takım halinde topun arkasına geçerek alan daraltılar (φ). Hücumda ise rakip defans bloğunun çizgi halinde öne çıkmasının **kendileri** için (VA) getirdiği avantajı değerlendirecek girişimleri yapamadılar (φ). **Tuncay**'ın (A) savunma ağırlıklı oynayıp ortada **Anelka**'ya (A) yaklaşmaması, **Nobre**'nin (A) markajcıları arasında pasif kalması, geriden zamanlamalı ve isabetli uzun topların çıkmaması (φ) ofansif gücü yok etti. **G.Saray**'ın zaman zaman tehlikeler yarattığı (UBB) bir ilk yarı izledik. **Serkan** (A) **Ribery**'i (A) durdurdu.

İkinci yarıda aynı tablo sürdü. Oyuna **G.Saray** (TAÖ) hükmediyor, **F.Bahçe** (TAÖ) savaşarak **kalesini** (VzA) koruyor, ama hiçbir kontra-atak da **geliştiremiyordu** (φ). **Necati**'nin (A) kafayla kaçırdığı gol maçın dönüm noktası oldu. Bu pozisyondan kısa süre sonra **Selçuk'un asistini** (KBB) iyi değerlendiren **Nobre** (A) skor avantajını getirdi. **Bu kritik golle morallenen F.Bahçe** (TAÖ+N), takım savunmasını daha da güçlü hale getirerek ve oyunu soğutarak (φ) maçı **kazandı** (φ). **Önder** (A), **Aurelio** (A) ve **Rüştü** (A) en başarılı isimlerdi. **Serkan** (A) da hiç alışmadığı görev

⁴ Metinde koyu ve italik yazılar F.Bahçe, koyu olanlar ise BJK ile ilgili belirtecileri göstermektedir.

yerinde başarılı bir performansla en azından **Ribery**'i (A) pasifize etti. **Tuncay**(A) da defansif anlamda büyük özveriyle çalıştı. Bu galibiyetin en önemli nedeni taktik başarı idi. **Fenerbahçe** (TAÖ) büyük saha içi rahatsızlığıyla dünkü maçı kora kor oyunda galip bitiremezdi. Bunu bilerek İtalyan modeli bir anlayışla ilk derbisini kazanıp mutlu sona **ulaştı** (φ). **Galatasaray** (TAÖ) elinden geleni yaptı. Oyuna sürekli hükmettiler (φ). **Fenerbahçe**'ye (TAÖ) kontratak ve duran top şansı tanımadılar (φ). Ama baskıda golü bulamadılar (φ). **Yedikleri** golden (VzA) sonra da **moralleri** (VzA) ve **dirençleri** (VzA) kırılarak skora razı oldular (φ). Aslında bu tarz final **Galatasaray**'a (TAÖ) pahalıya patladı. Kupadaki farklı derbi galibiyetinin rehaveti ile gelen Gençlerbirliği yenilgisi Şampiyonlar Ligi şansını da mucizelere bıraktı (φ).

Fenerbahçe-Galatasaray 2004-2005 sezonu derbi maçı'nın değerlendirildiği yukarıda verilen Metin II incelendiğinde, erişilebilirlik belirticilerinin kullanım sıklığının, Metin I'de olduğu kadar açık olmasa da, iki takım açısından farklı olduğu dikkati çekmektedir. Yazar, Fenerbahçe takımına ilişkin 28, Galatasaray takımına ilişkin ise 18 erişilebilirlik belirticisi kullanmıştır. Bu da bize yazarın genel olarak Fenerbahçe futbol takımı açısından maçı değerlendirdiği ve metnini bu bakış açısıyla düzenlediği sezdirimini vermektedir. Çizelge 1'de metinde kullanılan erişilebilirlik belirticilerinin sayısal dağılımı verilmektedir. Şimdi bu çizelgeye bir göz atalım:

Bilindiği gibi, çalışmamızın amacı Ariel'in (2001) erişilebilirlik ölçeğini kullanarak metin yazarlarının söylem varlıklarına ilişkin yandaşlık tutumlarını/kişisel görüşlerini yansıtacak biçimde metinlerini düzenleyip düzenlemediklerini saptamaktır. Bu amaçla biri milli, diğeri Türkiye Ulusal Futbol Ligi Derbi Maçı olmak üzere iki farklı karşılaşmanın konu edildiği iki spor metni incelenmektedir. Aynı yazardan alınan bu metinlerden milli maçla ilgili olanında yazarın daha öznel bir tutum içinde Türk milli takımından söz ederken daha fazla yüksek erişilebilirlik belirticileri kullanmış olduğu, derbi maçında ise bu farkın çok da açık bir biçimde gözlenemeyebileceği varsayımıyla hareket edilmiştir. Çizelge 1'de verilen sayısal veriler aynı varlığa gönderimde bulunma açısından değerlendirilecek olursa:

Tablo 1: Veri Tabanını Oluşturan Metinlerdeki Gönderimsel Öğelerin Sayısal Dağılımı

	METİN I		METİN II	
	TÜRKİYE	YUNANİSTAN	FENERBAHÇE	GALATASARAY
Tam ad+niteleyici	-	1	1	-
Tam ad	-	-	4	4
Uzun belirli betimleme	3	4	-	1
Kısa belirli betimleme	7	-	1	1
Soyad	-	-	-	-
Ad	1	-	9	4
Vurgulu adıl	1	-	2	-
Vurgusuz adıl	6	-	1	3
Boş ulam	10	1	10	5
TOPLAM ERİŞİLEBİLİRLİK BELİRTİCİSİ	28	6	28	18

Metin I'de, Türkiye milli takımına ilişkin toplam 28 erişilebilirlik belirticisi kullanılmıştır. Bu belirticiler ölçeğin yüksek erişilebilirlik bölümünde yer almaları

açısından değerlendirildiğinde şu sonuç elde edilmiştir: Türkiye'ye ilişkin kullanılan en yüksek erişilebilirlik belirticisi boş ulamların sayısı 10'dur. Ölçekte yer alan ve metinde saptanan ikinci yüksek erişilebilirlik özelliği taşıyan ulam, vurgusuz adıl ulamıdır ve 6 adet saptanmıştır. Vurgulu adıl ise 1 kez kullanılmıştır. Bu miktarların toplam erişilebilirlik belirticilerinin içinde kullanım yüzdesi % 61'dir. Aynı ulamlar Yunanistan için değerlendirildiğinde, % 0,16'dır.

Ölçeğin düşük erişilebilirlik bölümünde TAÖ+N, TAÖ ve UBB ulamları yer almaktadır. Yunanistan takımına yönelik olan bu ulamların kullanım sıklığı oranı % 83'tür ve bu oldukça yüksek bir orandır. Aynı ulamların Türk milli takımı için kullanım sıklığı ise % 11'dir.

Ortaya çıkan oranlar, bizim çalışmamızın başlangıcında öngördüğümüz sonucu destekler niteliktedir. Yazarımız, Türk milli futbol takımının başka bir ülkeye karşı verdiği mücadeleyi metinleştirirken gönderimsel bağdaşıklığı sağlamada Türk milli takımına ilişkin yüksek, Yunan milli takımına ilişkin ise düşük erişilebilirlik belirticilerinden yararlanmıştır.

Metin II'de saptanan erişilebilirlik belirticileri için yine Çizelge 1'e göz atalım. Metin II'de Fenerbahçe'ye ilişkin toplam 28 erişilebilirlik belirticisi kullanılmıştır. Söz konusu belirticilerden en yüksek erişilebilirlik belirticisi olan boş ulamların sayısı 10, vurgusuz adılların sayısı 1, vurgulu adılların sayısı 2'dir. Bu miktarın toplam erişilebilirlik belirticilerinin içinde kullanım yüzdesi % 46'dır. Galatasaray için toplam 18 erişilebilirlik belirticisi kullanılmıştır. Bu toplamda yüksek erişilebilirlik belirticilerinin oranı % 44'tür.

Düşük erişilebilirlik belirticilerinin kullanım sayısı ve oranları değerlendirildiğinde ise ortaya çıkan durum şöyledir: Fenerbahçe takımına ilişkin % 18, Galatasaray içinse % 28 oranında düşük erişilebilirlik belirticisi kullanılmıştır. Bu sonuç çok belirgin olmasa da yazarın Galatasaray karşısında nispeten Fenerbahçe'yi yeğlediği biçiminde yorumlanabilir.

Bu bulgu da öngördüğümüz sonuçla örtüşüyor görünmektedir. Yazarımız, Ulusal Lig maçlarına ilişkin yorumlarında söylem varlıklarına daha yansız bir tutum içerisinde gönderimde bulunmaktadır.

6. TARTIŞMA

Ariel'in "gönderimsel bağdaşıklığın sağlanmasında yüksek erişilebilirlik belirleyicilerinin söylemin bakış açısını yansıttığı" savunusunun Türkçe spor yazılarında geçerliliğini araştırdığımız bu çalışmada, aynı yazar tarafından değerlendirilen milli ve ulusal lig maçları incelendiğinde, yazarın milli maçta rakip takım için en düşük erişilebilirlik belirticileri olan TAÖ+N, TAÖ ve UBB erişilebilirlik belirticilerini % 83 oranda kullanması, Türkiye için ise sadece % 11 oranında kullanması; buna karşın milli takıma ilişkin gönderimsel öğelerin hiyerarşide en yüksek düzeyde yer alan erişilebilirlik belirticilerini (φ, VzA, VA) % 61 oranda kullanırken bu oranın Yunanistan için %16 olması, yazarın bu maçta Türk milli takımının yanında yer aldığı söylenebilir. Aslında, bunun bir milli maç olduğu, üstelik aramızda yıllardan beri birçok anlaşmazlığın yaşandığı bir ülkeyle oynandığı düşünülürse, yazarın bu tutumu şaşırtıcı değildir.

Nitekim aynı yazarın bir ulusal lig maçını değerlendirdiği Metin II incelendiğinde, her iki takım için kullandığı erişilebilirlik belirtecileri yüzdesinin bir önceki metinde olduğu kadar farklı olmadığı görülmektedir. Yazarın, erişilebilirlik ölçeğinde en düşük düzeyde yer alan belirtecileri kullanma oranı Fenerbahçe için % 18, Galatasaray için % 28'dir. Ölçekte en yüksek düzeyde yer alan erişilebilirlik belirtecileri göz önüne alındığında ise Fenerbahçe için % 46, Galatasaray için % 44 oranı elde edilmiştir. Bu bulgular ışığında, yazarın ulusal lig maçında daha nesnel bir tutum benimsediği; ancak düşük erişilebilirlik belirtecileri değerlendirildiğinde, Galatasaray'la karşılaştırıldığında, nispeten Fenerbahçe'yi destekler görüldüğü söylenebilir.

7. SONUÇ

Ariel (1990, 2001) tarafından geliştirilen 'Erişebilirlik Hiyerarşisi'nin söylem bağlamında 'yandaşlık' belirlemesinin yapılmasında bir ölçüt olarak alınıp alınamayacağına gazete spor makalelerinde araştırıldığı bu çalışmada, aynı yazar tarafından yazılan, biri milli (Türkiye-Yunanistan), diğeri Türkiye Ulusal Futbol Ligi Derbi Maçı (Fenerbahçe-Galatasaray) olmak üzere iki farklı karşılaşmanın konu edildiği iki spor metni incelenmiştir. Milli maçın ele alındığı Metin I incelendiğinde, yazarın gönderimsel bağdaşıklık öğelerinin seçiminde farklı bir tutum içerisinde olduğu saptanmıştır. Bu tutum çalışmanın başlangıcında öngörüldüğü gibi, Türkiye için yüksek (%61), Yunanistan içinse düşük (%83) erişilebilirlik belirtecilerinin yeğlenmesi biçimindedir. Ulusal Lig Derbi maçının değerlendirildiği Metin II'de ise, yine öngörüldüğü gibi, yazarın yüksek erişilebilirlik belirteci seçiminde yandaş bir tavır benimsemediği (Fenerbahçe için % 46, Galatasaray için % 44) belirlenmiştir. Ancak düşük erişilebilirlik belirteci kullanımında az da olsa fark saptanmıştır (Fenerbahçe için % 18, Galatasaray için % 28). Bu fark, yazarın az da olsa Fenerbahçe yandaşı bir tutum içerisinde olduğu biçiminde yorumlanabilir. Ancak daha kesin bir yargıya varmak için, yazarın Fenerbahçe futbol takımının diğerk kulüplerle oynadığı maçları değerlendirdiği yazılarının da incelenmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, yazarın bakış açısını belirlemede Ariel'in (2001) Erişebilirlik Kuramı'nda sözü edilen erişilebilirlik ölçeğinin söylem bağlamında yazar yandaşlığının belirlenmesinde bir ölçüt olarak kullanılabilceği görülmektedir. Ancak çalışmamızın bulguları kısıtlı bir veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmanın daha kapsamlı bir veri tabanı kullanılarak yapılması durumunda daha somut bulgulara erişilebilecektir.

Ayrıca, spor yazılarında yandaşlığın belirlenmesine yönelik olarak benzer bir çalışma aynı maça ilişkin olarak farklı yazarlar tarafından yazılan makaleler üzerine yapılabilir. Böylece aynı olayın farklı bakış açılarıyla nasıl sunulduğuna yönelik ilginç sonuçlar elde edilebilir.

KAYNAKÇA

Ariel, Mira (1990), *Accessing Noun Phrase Antecedents*, London: Routledge.

Ariel, Mira (2001), "Accessibility Theory: An Overview", *Text Representation* (Der. T. Sanders, J. Schilperoord, W.Spooren), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, ss. 29-87.

- Givón, Talmy (1983), “Topic Continuity in Discourse, An Introduction”, *Topic Continuity in Discourse: A quantitative cross-language study* (Der. T.Givon), Amsterdam: Benjamins, ss.1-41.
- Hoey, Michael (1992), *Patterns of Lexis in Text*, Oxford: Oxford University Press.
- Kronrod, Ann ve Engel, Orit (2001), “Accessibility theory and referring expressions in newspaper headlines”, *Journal of Pragmatics*, 33, 683-699.
- Prince, Ellen F. (1978), “A Comparison of WH-clefts and It-clefts in Discourse”, *Language*, 54, ss. 883-906.
- Ruhi, Şükriye (2002), “Konu ve Erişim Hiyerarşisi”, *Türkçede Bilgi Yapısı ve Bilimsel Metinler* (Der. L.Uzun ve E.Huber), Essen: Verlag Die Blaue Eule, ss. 79-89.
- Sanders, Ted ve Spooren, Wilbert (2001), “Text representation as an interface between language and its users”, *Text Representation* (Der. T. Sanders, J. Schilperoord, W. Spooren,), Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, ss. 1-27.
- Yağcıoğlu, Semiramis (2002), “Gazete köşe yazılarında eşdizimsel örüntüleme ve ideoloji”, *1990 Sonrası Laik-Antilaik Çatışmasında Farklı Söylemler* (Der. S. Yağcıoğlu), İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, ss. 99-111.